

פורחת באויר כצפור⁽⁹³⁾, ואיני חוטאת⁽⁹⁴⁾.

שהיו בפרדס — היכן הן?

אמר ליה רבי: אמשול לך משל, למה הדבר דומה: למלך בשר ודם, שהיה לו פרדס נאה, והיה בו תאנים בכורות [מבכרות, ראשונות] נאות.

ב-צא

והושיב בו המלך שני שומרים, שישמרו על הפירות. אחד מהם היה חיגר [צולע, שאינו יכול ללכת], ואחד סומא [עיוור, שאינו יכול לראות].

אמר לו חיגר לסומא: בכורות נאות אני רואה בפרדס, אבל איני יכול ללכת לקחתם. בא והרכיבני על גבך, ואני אכוון אותך למקום הבכורות, ונביאם לאכלם.

רכב חיגר על גבי סומא, והביאום, ואכלום.

לימים בא המלך בעל פרדס, וראה שהבכורות נקטפו ונאכלו.

אמר להן לשני השומרים: בכורות נאות

אמר לו סומא: היאך אתה חושדני, וכי יכולתי לראות את הבכורות? כלום יש לי עינים לראות?

מה עשה המלך — הרכיב את החיגר על גבי הסומא, ודן אותם כאחד, והענישם.

שאמנם אמת היא שכל אחד לבד לא יכול היה לקחת את הבכורות, אבל בכוחות משותפים — יכלו גם יכלו.

והנמשל:

אף הקדוש ברוך הוא עושה כך. מביא נשמה, וזורקה בגוף, ודן אותם כאחד⁽⁹⁵⁾.

כי גם הגוף והנשמה, כל אחד לבד אינו יכול

להבין ולהורות.

93. היינו נשמת החוטאים, שאין לה מנוחה בעולם הבא, ופורחת באויר כציפור לנוד. אבל נשמת הצדיקים זוכה למנוחה בישיבה של מעלה. מהרש"א.

94. מה שאין הנשמה מביאה ראייה מזמן שהיתה קודם שניתנה בגוף, שלא חטאה באותו זמן, היינו משום שלפעמים היא נשמה שבאה בגלגול, שהיתה חוטאת אף קודם. ועוד, שאף אם לא חטאה מקודם, הרי כשחטאה לבסוף, משניתנה בגוף, ראוי לענוש אותה, שהרי נעשית כתוהה על הראשונות. מה שאין כן אם לבסוף אינה חוטאת, הרי זה כחזרה בתשובה, ואין היא ראויה לעונש. עיון יעקב.

95. בספר הברית [ח"ג דף ל"ו] כתב, שאין הכוונה לגוף ממש, אלא לנפש התחתונה, שהיא כח גופו, ומוגשמת במקצת. שיש לאדם הישראלי נפש תחתונה ונפש עליונה. ואם נגזר על נפש העליונה בחטאותיה עונשים ויסורים, מלבישים אותה בתוך נפשו התחתונה המוגשמת נפש בנפש, כאשר היתה באמנה אתו, מלוכב בה גם בהיותו חי על האדמה. ועל ידה תרגיש הצער ממש, והיסורים והמכאובים המגיעים לה על ידי מלאכי אף וחמה וכו', כפי שהיא מרגישה את היסורים המגיעים לה על ידי בני אדם בעלי גופים, בשעה שהיא מולבשת על נפש היסודית עוד לבוש אחד, שהוא הגוף. עיי"ש. ועיי" מה שהביא בחדושי הגאונים בשם מעשי ה'. ובבן יהודע כתב, שבשעת חיבוט הקבר

לחטוא. אבל בכוחות משותפים — יכולים לחטוא⁽⁹⁶⁾.

שנאמר: "יקרא אל השמים מעל, ואל הארץ לדין עמו".

"יקרא אל השמים מעל" — זו נשמה. "ואל הארץ לדין עמו" — זה הגוף. כלומר, שקורא הקדוש ברוך הוא לנשמה הבאה ממעל, וקורא אף לגוף⁽⁹⁷⁾ שבא מן הארץ, ודן אותם כאחד.

אמר ליה אנטונינוס לרבי: מפני מה חמה יוצאה בבוקר במזרח, ושוקעת במערב בערב?

אמר ליה רבי: אי הוה איפכא [אם היה הדבר להיפך], שהיתה החמה יוצאה במערב, ושוקעת במזרח, נמי הכי הוה אמרת לי [גם אז היית שואלני]: למה אינה יוצאה במזרח ושוקעת במערב!

אמר ליה אנטונינוס: זו אכן אינה שאלה, ולא לכך נתכוונתי.

אלא הכי קאמינא לך [כך נתכוונתי לשאול]: מפני מה שוקעת החמה במערב? מדוע אינה

מטובבת את כל העולם, וחוזרת ושוקעת במזרח? שאילו כך היה, לא הייתי שואל דבר. שכך הוא דרך העולם, שממקום שהדבר יוצא, שם הוא נכנס חזרה⁽⁹⁸⁾.

אמר ליה רבי: הרי השכינה שרויה במערב, ולכן השמש הולכת ושוקעת ומשתחזה כלפי מערב — כדי ליתן שלום לקונה [לקדוש ברוך הוא שבראה]. שנאמר: "וצבא השמים לך משתחיים".

אמר ליה: אם כך הוא, למה הולכת עד המערב ושוקעת שם? ותיתי [ותבוא] החמה עד פלגא [אמצע] דרקיע, ותתן שלמא [ותתן שלום, ותשתחזה משם], ותיעול [ותשקע] במקומה! שהרי כך הוא דרך ארץ, שמשתחווין למלך מרחוק, ואין מתקרבין אליו כל כך.

אמר לו רבי: משום שאם היה כך, שהיתה החמה שוקעת פתאום, כשהיא באמצע הרקיע, שהיא מאירה ביותר, היו הפועלים שוהין בשדה עד חשיכה, שהרי החושך בא פתאום, ואין לכך סימן קודם לכן, והיו צריכים לעשות דרכם חזרה בחושך.

וכן משום עוברי דרכים, שאם יחשיך להם

עושה הקב"ה כן, שבאותה שעה דן את האדם. עיי"ש.

96. כתב בפת תאר, שטענתם של הגוף והנשמה היתה, שכיון שכל אחד מהם לבד אינו יכול לעשות מעשה גמור, הרי הם כשנים שעשו מלאכה בשבת, שפטורים מעונש החמור. ומשיבם הקדוש ברוך הוא, מאחר שאין כל אחד מהם יכול לעשות עבירה אלא על ידי התחברות, הרי הם חייבים, מאחר שכל אחד עושה מה

שאפשר לו לעשות. והרי זה כמשא שאין אחד יכול להוציאו לבד בשבת, והוציאוהו שנים — שחייבים.

97. והיינו "ואל הארץ לדין עמו" שהגוף נידון עם הנשמה. אף שהאות עי"ן של המילה "עמו" נקודה בפתח, קרינן "עימו" בחיריק. מהרש"א.

98. כך פירש רש"י. ועיי' במהרש"א שפירש באופן אחר.

היום פתאום, לא יוכלו לבקש להם מקום לינה.

לכן שוקעת החמה במערב. שכשהולכת ומשתפלת ושוקעת, ומתמעט אורה והולך, יודעים הכל שמגיע זמן חשיכה.

ואמר לו אנטונינוס לרבי: נשמה — מאימתי ניתנה באדם, האם כבר משעת פקידה, דהיינו, מזמן שהמלאך פוקד את הטיפה⁽⁹⁹⁾ [שממנה נוצר האדם] ומביאה לפני המקום, לדעת מה תהא עליה, מיד נזרקת בו נשמה וחיות, או שמא רק משעת יצירה [מזמן שנוצר הוולד, שנקרם כולו בבשר וגידים ועצמות]⁽¹⁰⁰⁾?

אמר לו רבי: משעת יצירה.

אמר לו אנטונינוס: וכי אפשר שחתיכה של בשר עומדת שלשה ימים בלא מלה, ואינה מסרחת?

והוא הדין לעניינינו. אם אין הנשמה ניתנת עד שעת יצירה, היאך מתקיימת הטיפה

ואינה מסרחת?! [שאלו מסרחת במעי האשה, שוב אינה מולידה]⁽¹⁰¹⁾.

אלא, על כרחך שהנשמה ניתנת באדם כבר משעת פקידה.

אמר רבי: דבר זה למדני אנטונינוס, והודיתי לדבריו. ומקרא מסייעו, שנאמר: "ופקדתך שמרה רוחי". דהיינו, שכבר משעת פקידה נשמרת רוחי.

ועוד אמר לו אנטונינוס לרבי: מאימתי יצר הרע שולט באדם⁽¹⁰²⁾, האם משעת יצירה, או רק משעת יציאה ממעי אמו?

אמר לו רבי: משעת יצירה.

אמר לו אנטונינוס: אם כן, שכבר בשעת יצירה יש בעובר יצר הרע, יהא בועט במעי אמו ויוצא!

אלא, על כרחך שיצר הרע ניתן רק משעת יציאה⁽¹⁰³⁾.

ועד שנגמר כולו בבשר עצמות וגידין, ודאי היה נסרח בינתיים, ושוב אינו נגמר לעולם.

102. לא אמר "מאימתי ניתן באדם" כפי שאמר גבי נשמה. כי דווקא נשמה הטהורה, שפעולתה יצר טוב, נותנה הקדוש ברוך הוא באדם, שמסייעו ליטרה. אבל היצר הרע, שהוא שורש הטומאה, אינו ניתן באדם, אלא בראו הקדוש ברוך הוא, וכל הרוצה ללכת אחריו — הרשות בידו. תורת חיים.

103. הקשה המהרש"א, הא ברבקה כתיב "ויתרוצצו הבנים בקרבה", ואיתא במדרש, שכשהיתה עוברת על פתח עבודה זרה, היה עשו מפרסם לצאת. הרי שיש בעובר יצר הרע!

99. כדאיתא במס' נדה [טז ב.]. כך פירש רש"י. וכתב ביד רמה, שאין אלו אלא דברי חלומות. ופירש, דהיינו משעה שהאשה קולטת את הטיפה לבית הריון. והיא שעת פקידה, כדכתיב "וה' פקד את שרה", כלומר, שנתן לה הריון.

100. כך כתב רש"י. והמהרש"א כתב, שהוא ארבעים יום לאחר הפקידה.

101. ואף ששנינו במסכת אבות שאדם נוצר מטיפה סרוחה, היינו קרובה להיות סרוחה, אם לא שפוקדה הקדוש ברוך הוא על ידי המלאך. מהרש"א.

ובעיון יעקב כתב, שהכוונה היא שאילו לא ניתנה בו נשמה מזמן שמתחיל להעשות בשר

ימות, לא יהיה משם עוד עול ימים" (105).
דהיינו, שלעתיד לבוא, כשימות אדם כשהוא
בן מאה שנה, יאמרו עליו שמת כשהוא נער,
כי יחיו חיים ארוכים הרבה יותר. משמע
שאף לעתיד לבוא ימותו!

ומתריצין: לא קשיא. כאן, מה שכתוב שלא
ימותו לעתיד לבוא, מדובר בישראל.

ואילו כאן, מה שכתוב שימותו, מדובר
בנכרים.

ותמהינן: ונכרים — מאי בעו התם [מה
לנכרים באותם ימים]?

ומבארין: מדובר בהנך, באותם נכרים,
דכתיב בהו: "ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני
נכר אכריכם וברמיכם", שהם ישרתו את
ישראל לעתיד לבוא.

רב חפדא רמי: כתיב: "וחפרה הלבנה ובושה
החמה כי מלך ה' צבאות". משמע שיכהה
אורם של המאורות לעתיד לבוא.

ומצד שני כתיב: "והיה אור הלבנה כאור
החמה, ואור החמה יהיה שבעתים כאור

אמר רבי: דבר זה למדני אנטונינוס. ומקרא
מסייעו, שנאמר: "לפתח חטאת רבך".
דהיינו, שרק משעת יציאת העובר מהפתח
— נכנס בו יצר הרע.

ריש לקיש רמי [הקשה]: כתיב גבי תחיית
המתים: "בם עוד ופסח הרה וילדת יהדיו".
משמע, שהמתים יעמדו במומן.

ומצד שני כתיב: "אז ידלג כאיל פסח, ותרן
לשון אלם, כי נבקעו במדבר מים, ונחלים
בערבה". והיינו, שבזמן תחיית המתים
הפיסה ידלג כאיל, ולשונו של האילם תרנן.
הרי שיתרפאו ממומן!

הא כיצד?

בתחילה עומדין מקבריהם במומן — ואחר
כך מתרפאין (104).

עולא רמי [הקשה]: כתיב: "בלע המות
לנצה, ומחה ה' דמועה מעל כל פנים", משמע,
שלעתיד לבוא, לאחר תחיית המתים, שוב
לא ימותו יותר.

ומצד שני כתיב: "כי הנער בן מאה שנה

נער, והיה פורק ממנו עול תורה אף במעי אמו.

104. במדרש תנחומא [ויגש פ' ח'] איתא:
ללמדך שכשם שהולך — כך הוא בא. שלא
יאמרו הרשעים: אחרים המית, ואחרים החיה.
אמר הקדוש ברוך הוא: יעמדו כמו שהלכו,
ואחר כך אני מרפא אותם.

105. באמת לא כך כתוב, אלא: "לא יהיה משם
עוד עול ימים, וזקן לא ימלא את ימיו, כי הנער
בן מאה וגו'". ועיי' מהרש"א.

ותירץ הרמת שמואל, שמה שאמר אנטונינוס
"משעת יציאה" היינו מאותו חודש שראוי
לצאת, וזהו מו' חדשים ליצירה. ואם כן, אפשר
לומר שהתרוצצו אחרי זמן זה.

ובעיון יעקב כתב, שלכאורה עצם טענת
אנטונינוס "אם כן יבעט באמו ויצא" לא קשיא,
שהרי איתא במס' נדה שהתינוק לומד במעי אמו
את כל התורה כולה, ורק כשבא לאויר העולם
בא מלאך וסוטר ומשכח תלמודו, ולכן אינו
מבעט במעי אמו, כי התורה תבלין היא ליצר
הרע. וכתב, שלפי זה תתורץ קושיית המהרש"א.
שעשו היה מפרסם לצאת כי גם במעלליו יתנכר

שבעת הימים. משמע שיתחזק אורן של המאורות לעתיד!

ומתרצינן: **לא קשיא. כאן**, מה שכתוב שיתחזק אורן, היינו לימות המשיח, כשיכלה השעבוד.

ואילו **כאן**, מה שכתוב שיכהה אורן, היינו לעולם הבא. שמרוב נגהם של צדיקים — יכהה אורן של המאורות.

ולדעת שמואל, דאמר: **אין בין העולם הזה לימות המשיח — אלא שיעבוד גליות בלבד**, שבימות המשיח לא יהיה שעבוד מלכויות על עם ישראל. אבל מלבד זאת, לא יהיה כל שינוי מהזמן הזה. ואם כן, אי אפשר לומר שבימות המשיח יתחזק אורן של המאורות!

מכל מקום **לא קשיא. כי כאן**, מה שכתוב שיתחזק אורן, מדובר במחנה צדיקים.

ואילו **כאן**, מה שכתוב שיכהה אורן, היינו במחנה שכינה, שיכהו המאורות מחמת זיו השכינה.

רבא רמי: כתיב: "אני אמית ואחיה", משמע, כפי שאמית את האדם, באותו מצב הוא יחיה. ואם מת כשהוא בעל מום, אזי גם כשיחיה לעתיד — יהיה בעל מום.

ומצד שני **כתיב: "מחצתי ואני ארפא"**,

משמע שבשעת התחיה ירפא הקדוש ברוך הוא את בעלי המומין!

אלא, אמר הקדוש ברוך הוא: **מה שאני ממתית — אני מחיה**, ואכן מתחילה יעמדו במומן. והדר [ולאחר מכן], **מה שמחצתי — ואני ארפא** (106).

תנו רבנן: כתוב: **"אני אמית ואחיה"**. יכול שתהא מיתה באדם אחד, וחיים באדם אחד, בדרך שהעולם נוחה, ופירושו של הפסוק הוא: **אני אמית אדם אחד, ואחיה אדם אחר** —

תלמוד לומר מהמשך הפסוק: **"מחצתי ואני ארפא"**. מה מחיצה ורפואה — באדם אחד הם, שהרי אין רפואה — אלא במקום מחץ, אף מיתה וחיים — באדם אחד.

מיכן תשובה לאומרין שאין תחיית המתים מן התורה.

תניא, אמר רבי מאיר: **מניין לתחיית המתים מן התורה?**

שנאמר אחרי מעמד קריעת ים סוף: **"אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה"**. **"אז שר משה" לא נאמר, אלא נאמר "ישיר"**, לשון עתיד (107). **מכאן ראה לתחיית המתים מן התורה**. שיחיה משה לעתיד לבוא, ויאמר שירה (108).

106. יוסף, עיי"ש.

107. עיי' בפירוש רש"י על התורה. ועיי' ברמב"ן שם שהקשה עליו. וכתב המהרש"א, שאף אם אכן יש מקומות שנקט לשון עתיד על העבר, אין זו קושיה. כי היכא שאפשר לפרש כפשוטו, שבאמת יהיה כך גם בעתיד —

106. בגמ' במס' פסחים [סח א] נדרש מקרא זה באופן שונה. עיי"ש וברש"י שם.

107. והיינו, שגם בעתיד ישיר משה. כדאיתא לקמן: כל האומר שירה בעולם הזה, זוכה ואומרה בעולם הבא. וכן איתא בזוהר [בשלח דף קד], דמשה זמין למימר שירתא דאתי. עץ

אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: מניין לתחיית המתים מן התורה, שנאמר: "קול צפיק נשאו קול יחדו ירננו וגו'". "ירננו" לא נאמר, אלא "ירננו", לשון עתיד. מכאן לתחיית המתים מן התורה.

ואמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן: עתידין כל הנביאים כולן אומרים שירה בקול אחד⁽¹¹¹⁾. שנאמר: "קול צפיק נשאו קול יחדו ירננו"⁽¹¹²⁾.

אמר רב יהודה אמר רב: כל המונע הלכה מפיו⁽¹¹³⁾ תלמיד, שאינו מלמדו — כאילו גוזלו מנחלת אבותיו. שנאמר: "תורה צוה לנו משה מורשה קחלת יעקב", משמע שהתורה מורשה היא לכל ישראל. ומורשה היא לנו מששת ימי בראשית, דכתיב "בראשית ברא וגו'", ודרשינן, בשביל התורה שהיא ראשית, ובשביל ישראל שנקראו "ראשית תבואתה", שהם עתידין לנחול אותה — בשבילם "ברא אלקים את השמים וגו'".

הרי שהתורה נחלתם של כלל ישראל היא. ואם אינו מלמד את התלמיד, הרי זה כאילו גוזל ממנו את נחלתו.

כיוצא בדבר אתה אומר גבי המקרא דלהלן: "אז יבנה יהושע מזבחה לח'". "אז בנה יהושע" לא נאמר, אלא "יבנה", לשון עתיד. מכאן ראייה לתחיית המתים מן התורה.

ותמהינן: אלא מעתה, מה שכתוב: "אז יבנה שלמה במה לכמוש שקין מואב" [שבנה שלמה במה לכמוש, אלהי מואב], האם הכי נמי פירוש הפסוק הוא דיבנה לעתיד לבוא?

אלא, לכן נאמר שם "אז יבנה", כי באמת בסופו של דבר לא בנה שלמה את הבמה. אלא כיון שביקש לבנות, מעלה עליו הכתוב כאילו בנה⁽¹⁰⁹⁾.

אמר רבי יהושע בן לוי: מניין לתחיית המתים מן התורה, שנאמר: "אשרי יושבי ביתך עוד יהלוך סלח". "יהלוך" לא נאמר, אלא "יהלוך", לשון עתיד. מכאן לתחיית המתים מן התורה.

ואמר רבי יהושע בן לוי: כל האומר שירה בעולם הזה — זוכה ואומרה אף לעולם הבא. שנאמר: "אשרי יושבי ביתך — עוד יהלוך סלח"⁽¹¹⁰⁾.

מפרשינן הכי.

109. והמפרשים שם כתבו, שמתוך שלא מיחה בנשיו, נקראת אותה עבודה זרה על שמו.

110. אמנם לא הוזכרה בפסוק זה שירה בעולם הזה. אבל דריש לה מלשון "עוד", שהוא דבר המוסף על הראשון. דהיינו, בשירה שהללך כבר בעולם הזה, עוד יהלוך לעולם הבא. מהרש"א, עיי"ש.

111. כי מקודם, זה היה מתנבא לטובה, וזה לרעה, ואינם שוים. אך לעתיד, שיהיו כל ישראל צדיקים, תהיה נבואתם שוה, הכל לטובה. בן יהודע.

112. ו"צפיק" היינו נביאים, שנקראו צופים.

113. כתב בבן יהודע, שנקט "מפי תלמיד" להורות, שאף אם לימד לו את ההלכה, אבל לא לימדה באופן שתהיה שגורה בפיו, ויוכל לחזור ולאמרה, גם כן נענש על כך.

שניקוב — לשון עשיית חזר הוא.

ואמר אביי: מנקבים אותו כי [כמו] אוכלא דקצרי [כלי של כובסין, שהוא מנוקב, ומזלפין בו מים על הבגדים⁽¹¹⁷⁾].

ואם למדו [אם לימד את התלמיד], מה שכרו⁽¹¹⁸⁾?

אמר רבא אמר רב ששת: זוכה לברכות כיוסף. שנאמר: "וברכה לראש משביר". ואין משביר — אלא יוסף, שנאמר: "יוסף הוא השליט על הארץ, הוא המשביר לכל עם הארץ"⁽¹¹⁹⁾.

אמר רב ששת: כל המלמד תורה בעולם הזה — זוכה ומלמדה אף לעולם הבא⁽¹²⁰⁾. שנאמר: "ומרוה גם הוא יורה". דהיינו, מי

אמר רב הנא בר ביזנא אמר רבי שמעון חסידא: כל המונע הלכה מפני תלמיד, אפילו עוברין שבמעיי אמו מקללין אותו⁽¹¹⁴⁾. שנאמר: "מונע בר יקבהו לאום". ואין לאום — אלא עוברין, שנאמר לגבי יעקב ועשיו כשהיו במעיי אמם: "ולאם מלאם יאמין". ואין קבה — אלא קלה, שנאמר שאמר בלעם: "מה אקב לא קבה אל". ואין בר — אלא תורה. שנאמר: "נשקו בר פן יאנף"⁽¹¹⁵⁾.

עולא בר ישמעאל אומר: המונע הלכה מפני תלמיד — מנקבין אותו ככברה⁽¹¹⁶⁾.

ומנין לנו דבר זה?

כתיב הכא: "יקבהו לאום", וכתיב התם, בספר מלכים: "ויקב חר בדלתו". מוכח

ובתורת חיים כתב, שנענש מידה כנגד מידה. לפי שמנע את הבר שלא יצא ממנו, ולא עשה עצמו ככברה זו שמוציאה את הבר, לכן מנקבין אותו ככברה.

117. עיי' בערוך ובר"ח עוד פירושים ל"אוכלי דקצרי".

118. בעולם הזה. כי תלמוד תורה הוא מהדברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה, והקן קיימת לו לעולם הבא. עיון יעקב.

119. והיינו, כי התורה היא מזון הנשמה, כמו הלחם לגוף. וכשם שזכה יוסף לברכה על שכלכל את אחיו ועמי הארץ בלחם, כך יזכה התלמיד חכם המכלכל אחרים בלחם התורה, ומלמדה להם. מהרש"א.

120. וזהו שאמרו במס' כתובות: "יצדקתו עומדת לעד — זה הלומד תורה ומלמדה".

114. אף שאינם צריכים לתורתו, שהרי יש להם מי שמלמדם במעיי אמם את התורה כולה. תורת חיים.

115. כדאיתא במדרש תהלים [ב יז]: "נשקו בר פן יאנף ותאבדו דרך. רב ור' חייא. רב אמר: נשקו ברה של תורה, שנאמר: לכו לחמו בלחמי, עד שלא תזדקף עליכם מדת הדין, ותאבדו דרכה של תורה". ובילקוט שמעוני משלי [רמז תתקסד] איתא: "תורה שהיא נקראת בר, כמה דתימא נשקו בר פן יאנף, שכל דבריה ברים וכו'". ועיי' במפרשים על הפסוק.

116. כתב מהרש"א, דהיינו כענין שאמרו שהתלמיד חכם דומה לצלוחית של פלייטון [בושם]. אם הוא מריק תורתו לאחרים, ריחו נודף, ומוסיף חכמה. ואם אינו מלמד לאחרים, אינו מוסיף חכמה, ומאבד תורתו. וזהו שאמרו כאן "מנקבים אותו ככברה", שנתרוקנה תורתו דרך הנקבים, ומשתכחת ממנו.